

Danuta Makulska

Rozwój jako przedmiot działań polityki regionalnej

Przed Polską stoi trudny problem tworzenia nowych szans rozwojowych. Obecna sytuacja wynika z przekształceń transformacyjnych związanych z wycofaniem się państwa z wielu dziedzin życia społecznego. Łączy się to z niestabilnością polityczną oraz z brakiem kontynuacji wielu polityk publicznych oraz niedokończonymi reformami sektora publicznego. W efekcie transformacji zlikwidowano dotychczasowy system innowacji - zespół instytucji, polityk publicznych i zamówień państwowych, które stymulowały tworzenie technologii i rozwijały innowacje w przedsiębiorstwach. Towarzyszyło temu również zmniejszenie sektora przedsiębiorstw państwowych. Zmienił się też kierunek wymiany handlowej ze wschodniego na zachodni. Wymagało to opanowania nowych rynków, na których polskie rozwiązania okazywały się mniej konkurencyjne. Istotną rolę w poprawie tej sytuacji odgrywają środki zewnętrzne pochodzące z Unii Europejskiej oraz zagraniczne inwestycje związane często z postępem technologicznym.

1. Ewolucja koncepcji rozwoju regionalnego

1.1. Egzogeniczne i endogeniczne czynniki rozwoju regionalnego

Rozwój można rozpatrywać z punktu widzenia czynników egzogenicznych oraz endogenicznych. Podejście egzogeniczne związane jest z przekonaniem, że rozwoju danego obszaru nie można oprzeć tylko na czynnikach wewnętrznych. Ważne wówczas są inwestycje zewnętrzne (publiczne lub prywatne) oraz transfer wewnętrznych doświadczeń, technologii oraz instytucji. Koncepcja ta zakłada, że rozwój nie może nastąpić tylko w oparciu o miejscowy potencjał lecz potrzebne jest wsparcie z zewnątrz. Łączy się to z liberalnym nurtem w ekonomii zakładającym wyrównywanie poziomu rozwoju wraz z liberalizacją regulacji prawnych i poprawieniem dostępności komunikacyjnej obszarów peryferyjnych. Czynnikiemami wzmacniającymi rozwój mogą być „lokomotywy rozwoju” czyli najwyżej rozwinięte

regiony kraju.³²⁵ Można spotkać się z poglądami, że pomoc publiczna może zakłócać naturalne procesy rynkowe i uzależniać społeczeństwo od wsparcia o charakterze socjalnym oraz że może nastąpić wypieranie inwestycji dokonywanych przez przedsiębiorstwa. Rozwojowi może sprzyjać otwieranie się na kapitał zewnętrzny umożliwiający transfer technologii. Warto wspomnieć o innowacji technologicznej, która zakłada rozlewanie się z centrów także wysokiej techniki. Zakłada się, że wysoką technikę tworzą inne regiony, a inne ją aplikują. Właśnie łatwość rozprzestrzeniania się wiedzy i nowych technologii jest istotnym czynnikiem zmniejszania różnicowań przestrzennych i upowszechniania się rozwoju. Istotna jest zatem zdolność absorpcyjna umożliwiająca przyciągnięcie inwestorów i wykorzystanie funduszy publicznych. Zgodnie z tą koncepcją władze lokalne kładą nacisk na podwyższenie wykształcenia miejscowej ludności (przyszłych pracowników firm zewnętrznych), rozbudowę infrastruktury komunikacyjnej, wsparcie technologiczne miejscowego biznesu. W ramach tego ujęcia możemy zauważyć dwa elementy, które podważają jej słuszność – wiedza nie jest dobrem publicznym tylko prywatnym. Jest to zasób konkretnych przedsiębiorstw i stanowi element gry rynkowej. Wiedza może być też chroniona prawnie przez patenty i zezwolenia. W przypadku wystąpienia problemu bezpieczeństwa narodowego lub przewagi konkurencyjnej krajowych przedsiębiorstw na rynkach zewnętrznych również występują ograniczenia w udostępnianiu poszczególnych rozwiązań, co ogranicza znacznie rozprzestrzenianie wiedzy i innowacji technologicznych. Po drugie rozwój innowacji łączy się z trudnościami z upowszechnieniem zwłaszcza poza kręgiem specjalistów. Jest to czynnik wymagający bliskich kontaktów międzyludzkich w układzie przestrzennym, organizacyjnym i kulturowym. Rozwój egzogeniczny jest pobudzany przez inwestycje zewnętrzne, zwłaszcza dokonywane przez inwestorów zagranicznych. Dana inwestycja może przyczynić się do rozwoju danej miejscowości, ale może nie powodować rozwoju obszarów sąsiednich. Kooperacja może następować z kontrahentami zagranicznymi, a nie z miejscowymi zakładami. Możliwy jest też drugi wariant rozwoju sytuacji kiedy przedsiębiorstwo zagraniczne pozytywnie stymuluje rozwój endogeniczny regionu poprzez transfer umiejętności i technologii. Prowadzi współpracę z miejscowymi

³²⁵ T. Grosse, *Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych*, w: *Ekspertyzy wykonane na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego*, Tom I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007, s. 123.

kooperantami. Może wystąpić transfer technologii co łączy się często z nowoczesnym modelem zarządzania i organizacji pracy.³²⁶

Prowadzenie prac badawczych za granicą może być spowodowane potrzebą dostosowania wcześniejszych rozwiązań technologicznych do uwarunkowań miejscowego rynku zbytu. Innym zagadnieniem może być jak najlepsze wykorzystanie potencjału naukowego ośrodka zagranicznego.

Zagraniczne inwestycje bezpośrednie mogą prowadzić do gospodarki dualnej podzielonej na segment lepiej rozwijających się przedsiębiorstw zagranicznych inwestorów (bardziej zaawansowanych technologicznie) oraz słabszych przedsiębiorstw lokalnych. Do korzystnego oddziaływania zagranicznych inwestycji bezpośrednich można zaliczyć szersze doświadczenie zawodowe pracowników, wprowadzanie przez zagranicznych pracodawców innych standardów organizacyjnych. Istnieje ryzyko przeniesienia inwestycji zagraniczne w inne miejsce w związku ze zmienionymi uwarunkowaniami.

Rozwój endogeniczny opiera się na czynnikach wewnętrznych. Koncepcja ta opiera się na postkeynsowskiej teorii zakładającej, że procesy rozwoju bazują na wewnętrznej akumulacji kapitału i wiedzy w ramach państw i regionów. Kwestionują one zasadę rozlewania się rozwoju. Dla wolnego rynku bardziej naturalne jest różnicowanie, a nie konwergencja między poszczególnymi regionami. Uruchomienie rozwoju endogenicznego pozwala na trwały, samodzielny i długookresowy rozwój, zmniejsza ryzyko uzależnienia od inwestorów zagranicznych, pozwala uniknąć powstania gospodarki dualnej. Zmniejsza zagrożenie uzależnienia gospodarki od inwestorów zagranicznych tworzących czasem monokulturę regionalną (przykład jednego dominującego pracodawcy w regionie) i mogącego przenieść swoją działalność gdzie indziej. Zakłada się, że rozwój bazuje na wewnętrznej akumulacji kapitału. Regionaliści należący do tego nurtu teoretycznego uznają, że każdy region ma wyjątkowy zestaw własnych cech tworzących specyficzny potencjał rozwojowy.³²⁷ Jednak trzeba zauważyć, że w gospodarce akumulacja kapitału, wiedzy i przedsiębiorczości następuje w pewnych regionach. Następuje różnicowanie, a nie konwergencja poszczególnych regionów kraju. Jeśli weźmiemy pod uwagę endogeniczność procesu rozwoju innowacji oznacza to, że powinny one łączyć w sobie

³²⁶ L. Nieżurawski, Wpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych na rozwój regionu, w: *Przedsiębiorczość i innowacyjność jako czynniki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Uniwersytet M. Kopernika w Toruniu, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2002, s. 348.

³²⁷ A. Pyszkowski, *Polityka regionalna – balast czy czynnik rozwoju?*, Studia Regionalne i Lokalne, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2000, s. 73.

wykorzystanie starych doświadczeń, umiejętności i zasobów z kształtowaniem nowych kierunków rozwoju. Istotna jest zdolność wykorzystania wcześniej zgromadzonych zasobów endogenicznych. W ramach rozwoju endogenicznego podkreśla się rolę decentralizacji polityki regionalnej. Odpowiada ona za zdefiniowanie własnych cech rozwojowych opartych na zasobach ludzkich, przyrodniczych i gospodarczych. Na tej podstawie władze regionalne przygotowują strategię rozwoju regionalnego. W tym ujęciu rozwój kapitał z zewnątrz ma jakościowo przyczynić się do poprawy sytuacji, w przeciwieństwie do przyciągnięcia maksymalnej ilości kapitału zewnętrznego w koncepcji rozwoju egzogenicznego. Ważnym uwarunkowaniem rozwoju endogenicznego jest też umiejętne otwarcie się na zewnętrzne rynki zbytu i kooperację z pozaregionalnymi instytucjami publicznymi, badawczo-rozwojowymi oraz gospodarczymi.

Uznaje się, że wybór i określenie własnej ścieżki rozwojowej jest zadaniem władz regionalnych. Natomiast szczebel krajowy upowszechnia dobre praktyki i kształtuje politykę regionalną. Transfer doświadczeń i instytucji do regionu może mieć charakter „siłowy”, gdy następuje narzucenie z zewnątrz określonych rozwiązań instytucjonalnych lub prawnych bez możliwości zmiany i dostosowania do lokalnych warunków. Możliwe jest też „miękkie” przyjęcie, gdy dobrowolnie przyjmuje się określone wzorce lub wybiera w zależności od określonych potrzeb.

Zasada „rozlewania się” rozwoju badana jest na przykładzie rozprzestrzeniania się innowacji w ramach najbardziej rozwiniętych regionów metropolitalnych i dystryktów przemysłowych. Jak pisze T. Grosse badania empiryczne dotyczące regionów europejskich wskazują, że intensywne rozpowszechnianie innowacji następuje w danym regionie. W znacznie mniejszym stopniu nowa myśl techniczna przepływa do regionów sąsiednich. O możliwości rozpowszechnienia innowacji decydują różne czynniki:

- odbiorcy i twórcy powinni mieć podobny poziom wykształcenia i doświadczeń ułatwiający wymianę informacji i innowacji,
- zbyt silna konkurencja między podmiotami gospodarczymi prowadzi do ochrony własnych innowacji, co utrudnia ich rozpowszechnienie, ważne jest zwiększenie współpracy i zaufania między przedsiębiorstwami. Łatwą drogą rozprzestrzeniania się innowacji jest ich przekazywanie z instytucji badawczych finansowanych ze środków publicznych. Można podpisać umowy z przedsiębiorcami i w zamian za pomoc publiczną zobowiązać ich do udostępniania nowych rozwiązań lokalnym kooperantom,

- istotne są sieci instytucjonalne ułatwiające transfer wiedzy; możliwe są powiązania w ramach instytucji społecznych np. stowarzyszeń biznesu lub rynkowych np. instytucji finansowych, doradczych oraz instytucji publicznych np. agencji ukierunkowanych na wsparcie transferu wiedzy.

Śledząc rozwój innych krajów można stwierdzić, że najkorzystniejsze dla gospodarki jest oparcie się na innowacjach oraz nowoczesnych technologiach. Zastosowanie tej metody jest jednak trudne z dwu powodów: potrzeby osiągnięcia odpowiedniego potencjału naukowego i technicznego do generowania innowacji i ich rozpowszechniania oraz stworzenia odpowiedniego potencjału absorpcyjnego pomocy zewnętrznej zwłaszcza innowacji organizacyjnych i nowych technologii.³²⁸ Sukces związany z innowacjami nie polega na powielaniu zagranicznych doświadczeń czy absorpcji zewnętrznych instytucji lub technologii. Obserwacja cudzych doświadczeń powinna przyczyniać się do generowania własnych endogenicznych innowacji. Możliwe jest korzystanie z zewnętrznych wzorców ale konieczne jest dalsze rozwijanie i dostosowywanie do lokalnych uwarunkowań i potrzeb.

Wprowadzenie innowacji może nastąpić dwiema metodami:³²⁹

- zmiana może dotyczyć dotychczasowej ścieżki rozwoju bazującej na wewnętrznych zasobach określonego regionu np. zmiana technologii w odniesieniu do wcześniejszych tradycyjnych działań rozwojowych np. nowe rozwiązania w turystyce, wprowadzenie informatyki do rozpowszechnienia bazy turystycznej - jest to unowocześnienie endogenicznych zasobów. Taka innowacja łączy się ze zmianą dotychczasowych zachowań społecznych i potrzebą zmiany tradycyjnego myślenia o rozwoju danego regionu. Jest trudna do zastosowania w praktyce. Jej wprowadzenie może ułatwić przekonanie o wyczerpaniu się dotychczasowych działań rozwojowych lub sytuacja kryzysowa w gospodarce regionalnej,
 - możliwa jest też stopniowa zmiana profilu gospodarki danego regionu poprzez dywersyfikację dotychczasowych działań. Bazująca na dotychczasowych zasobach czynników wytwórczych, miejscowej tradycji gospodarczej i ukształtowanych interesach społecznych. Jest to metoda łatwiejsza do zaakceptowania w praktyce.
- Jeśli uwzględnimy czynnik czasu to w krótkim okresie możliwe jest wsparcie publiczne w odniesieniu do unowocześnienia dotychczasowych zasobów

³²⁸ T. Grosse, *Innowacyjna gospodarka na peryferiach?*, Instytut Spraw Publicznych, F. Ebert Stiftung, Warszawa 2007, s. 8.

³²⁹ T. Grosse, *Innowacyjna gospodarka na peryferiach?*, Instytut Spraw Publicznych, F. Ebert Stiftung, Warszawa 2007, s. 10.

endogenicznych, w długim okresie zaś możliwe jest kształtowanie nowych czynników rozwoju regionalnego.

Problemem jest odpowiedni poziom gospodarczy umożliwiający przejęcie innowacji wytworzonych poza danym obszarem. Zasadnicze znaczenie ma podwyższenie kwalifikacji kapitału ludzkiego, co ułatwia wymianę między twórcą i odbiorcami nowych rozwiązań. Władze publiczne mogą ułatwić ten proces tworząc sieciowe instytucje ułatwiające kooperację międzyregionalną oraz tworząc zachęty dla podmiotów zewnętrznych do przekazywania własnych doświadczeń i innowacji. Poza tym można dokonać wsparcia regionalnych liderów biznesu wprowadzających nowoczesne formy zarządzania i nowe technologie. Ważne jest również osiągnięcie odpowiedniego potencjału, który umożliwi samoczynne rozprzestrzenianie się innowacji i rozwoju. W tym procesie biorą udział sieci kooperacji regionalnej. Do „rozlewania się” przyczynia się też współpraca z miejscowymi uniwersytetami.

1.2. Teorie i modele rozwoju regionalnego

Tradycyjne teorie rozwoju opierały się na podstawach ekonomii neoklasycznej. Głównym czynnikiem rozwoju było powstawanie nowych przedsiębiorstw funkcjonujących na zasadach wolnej konkurencji, towarzyszyły temu mobilne czynniki produkcji i racjonalne działanie podmiotów gospodarczych dążących do maksymalizacji zysku. Przestrzeń postrzegano jako źródło naturalnych środków produkcji. Prowadzenie polityki gospodarczej miało ułatwić gospodarowanie oraz prowadzić do efektywniejszego wykorzystania zasobów. Państwo miało pełnić funkcję podmiotu pilnującego ustalonego porządku prawnego.

Zmiany do tak ujętego modelu wprowadziła teoria tzw. efektów kumulatywnych G. Myrdala.³³⁰ Zgodnie z tą koncepcją całkowicie wolny rynek nie prowadzi automatycznie do równowagi lecz nasila istniejące już tendencje i procesy zachodzące w regionach, w tym pogłębienie regionalnych nierówności i marginalizację regionów peryferyjnych. G. Myrdal możliwość zmiany widział we wprowadzeniu ingerencji państwa do działań gospodarczych oraz w dokonywaniu redystrybucji. Powinno ono działać w kierunku niwelowania negatywnych efektów wolnego rynku, pobudzać rozwój słabych regionów i wzmacniać pozytywne efekty gospodarowania.

Na procesy koncentracji i aglomeracji zwrócił uwagę F. Perroux w teorii biegunów wzrostu.³³¹ Zgodnie z nią rozwój koncentruje się w przestrzeni wokół punktów

³³⁰ G. Myrdal, *Economic theory of under-development regions*, Duckworth, London 1957, s. 54.

³³¹ F. Perroux, *Les espaces Economiques*, Economie Appliquee, Archives de l'Institut de Science Économique Appliquée, Paris 1950, s. 225.

kluczowych (np. dużych firm), które przyciągają miejscowe zasoby. Mogą być to przemysłowe kompleksy, czerpiące korzyści z bliskości lokalizacyjnej. Biegunem wzrostu może być również przedsiębiorstwo innowacyjne, czy ich grupa lub cała gałąź. Stają się one jednostkami motorycznymi w odniesieniu do regionu. Rolę biegunu wzrostu może pełnić miasto, na terenie którego zlokalizowano współpracujące ze sobą branże przemysłowe. Ich ekspansja pobudza rozwój zaplecza. Obie teorie zakładały, że problemy regionów są zasadniczo te same – słaba infrastruktura, nisko wykwalifikowana siła robocza. Biorąc pod uwagę uwarunkowania tak definiowanego rozwoju interwencja z zewnątrz mogła przyczynić się do poprawy sytuacji.

Prowadzenie polityki w krajach europejskich, zgodnie z tymi teoriami miało na celu zniesienie barier i wprowadzenie ułatwień w funkcjonowaniu rynków. Czasem występowała potrzeba łagodzenia efektów wymywania.³³² Działania były skierowane na podnoszenie jakości infrastruktury i przyciąganie dużych inwestorów – firm, które mogły zainicjować rozwój. Podstawowym instrumentem polityki rozwoju były duże inwestycje infrastrukturalne (np. w zakresie transportu) oraz zachęty inwestycyjne (głównie instrumenty fiskalne) dla dużych inwestorów. Innymi instrumentami objęte zostały regiony wysoko rozwinięte, stosowano wobec nich instrumenty dyskryminacji mające na celu odciąganie inwestorów z centralnych, przeludnionych obszarów np. w odniesieniu do okręgu paryskiego.³³³ Działania te miały charakter odgórny i zakładały, że rozwój regionalny można zaszczerpić za pomocą czynników egzogenicznych (zewnętrznych dla danego regionu i ujednoczonych dla wszystkich regionów).

W latach osiemdziesiątych pojawił się nowy nurt teorii, który powstał w wyniku obserwacji zmian w procesie produkcji. Nastąpiło przejście od fordyzmu do postfordyzmu. Z ekonomicznego punktu widzenia, w dużym uproszczeniu było to przejście od gospodarki odnoszącej się do efektów skali do ekonomii jakości, od produkcji masowej i standardowej do produkcji zindywidualizowanej i elastycznej. W ramach konkurencji nastąpiło przejście od konkurencji kosztowej do konkurencji jakościowej, od opierania się na surowcach podstawowych do wiedzy jako kluczowego kapitału. Wraz z nowym ujęciem procesu produkcji powstało nowe spojrzenie na rozwój regionalny. Nowy nurt zwrócił uwagę na industrializację jako proces terytorialny. Ukazał, że położenie, bliskość przestrzenna mają nadal znaczenie. Podkreślono kluczową dla rozwoju gospodarczego rolę procesów przestrzennych – szczególnie aglomeracji oraz czynników nieekonomicznych, miękkich, specyficznych

³³² Szersze omówienie efektów wymywania znajduje się na stronie 26.

³³³ D. Yuill, J. Bachtler, F. Wislade, *European Regional Incentives 1996-1997*, London 1996, s. 74.

dla danego regionu takich jak instytucje, struktury społeczne i relacje lokalne, tworzenie się wiedzy, tradycja i kultura współpracy. Nowy paradygmat rozwoju włączył „terytorium” do analizy rozwoju gospodarczego. Inaczej niż w tradycyjnym podejściu nurt ten traktuje regiony w sposób zindywidualizowany, stawia nacisk na specyfikę danego regionu i jakość jego cech, czyli potencjał endogeniczny. Właśnie specyficzne zasoby stanowią o cechach danego regionu i są głównym warunkiem rozwoju regionalnego oraz konkurencyjności.³³⁴

W efekcie nowego podejścia powstało dużo nowych pojęć, koncepcji oraz definicji związanych z nowym paradygmatem: dystrykty przemysłowe, nowe przestrzenie produkcyjne, lokalne środowiska innowacyjne, lokalne systemy produkcyjne, grona, sieci, regionalne systemy innowacji czy regiony uczące się. Nowe koncepcje łączy podkreślenie roli koncentracji przestrzennej, specjalizacji i elastyczności produkcji, powiązań między firmami, środowiska kulturowego, powstania i transferu innowacji.³³⁵

Dla nowych koncepcji najbardziej reprezentatywne są sieci. Pojęcie sieci pochodzi z prac socjologa M. Castellsa, który opisywał zmiany w społeczeństwie i organizacji życia, pracy, przestrzeni społecznej następujące w okresie globalizacji.³³⁶ Według M. Castellsa, sieci społeczne istniały od zawsze, jednak globalizacja zintensyfikowała je. W warunkach szybkich zmian technologicznych to sieci, a nie firmy stają się efektywnie działającymi podmiotami. Organizacja współczesnego społeczeństwa opiera się na informacji i przepływie danych. Kluczowe w sieciach są węzły, w których przecinają się przepływy. O sile sieci świadczy spójność mierzona ilością i intensywnością połączeń między jej elementami. Oczywiście pojęcie "sieci" jest stosowane w wielu dziedzinach np. we współczesnej informatyce, cybernetyce, chemii oraz neurologii. W dużym uproszczeniu, za sieci w kontekście rozwoju regionalnego uznaje się formalne lub nieformalne organizacje i platformy, które ułatwiają wymianę informacji i technologii, a także wzmacniają koordynację i współpracę uczestników sieci. Uczestnikami sieci, w zależności od jej rodzaju mogą być regiony, firmy, ośrodki

³³⁴ M. J. Piore, Ch. F. Sabel, *The Second Industrial Divide. Possibilities for Prosperity*, New York 1987, s. 58.

³³⁵ K. Olejniczak, *Nowe teorie rozwoju regionalnego w praktyce Unii Europejskiej*, w: *Regionalizm, polityka regionalna i Fundusze Strukturalne w Unii Europejskiej*, red. A. Adamczyk, J. Borowski, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 26.

³³⁶ M. Castells, *The Rise of The Network Society*, Blackwell, Oxford 1996, s.93.

badawcze oraz osoby fizyczne.³³⁷ Szczególne znaczenie ma wymiar przestrzenny, niezbędna jest bliskość kooperantów dająca możliwość efektywnego przepływu wiedzy i umiejętności. Wiedza tworzy się wewnątrz sieci najskuteczniej gdy podział pracy pomiędzy przedsiębiorstwami jest zmienny. Wówczas powstają warunki dla możliwości twórczego i imitującego przepływu innowacji.

Sieci charakteryzują się następującymi cechami:³³⁸

- współzależność podmiotów i partnerstwo związane z przekonaniem, że wzajemne relacje są podstawą sukcesu,
- wzajemność świadczeń będąca warunkiem koniecznym efektywnej wymiany informacji i wiedzy,
- zaufanie rozumiane jako przekonanie o solidności innych podmiotów,
- luźne powiązania umożliwiające otwartość i autonomię w wyborze partnerów, możliwość szybkiej reakcji na zmiany warunków zewnętrznych.

Sieci stały się sposobem organizacji produkcji w dobie postfordyzmu. Używane są najczęściej właśnie we współpracy i powiązaniach funkcjonalnych przedsiębiorstw. Budowanie sieci współpracy pojawia się zarówno w polityce regionalnej jak i przemysłowej.

2. Społeczne czynniki rozwoju

Na rozwój możemy spojrzeć od strony czynników wytwórczych, którymi są: kapitał fizyczny oraz mobilny kapitał finansowy, ziemia rozumiana jako dostęp do surowców i innych zasobów przyrodniczych, praca związana z wiedzą (jakością kapitału ludzkiego). Do wyżej wymienionych klasycznych czynników dołącza się obecnie kapitał przedsiębiorczości.³³⁹ Dla rozwoju danego regionu podstawowe znaczenie ma powstawanie nowych przedsiębiorstw. Przedsiębiorczość łączy w sobie aktywność i innowacyjność przedsiębiorstw oraz uwarunkowania przestrzenne i instytucjonalne sprzyjające lokalnemu rozwojowi. Do czynników sprzyjających należy rozwój sieci komunikacyjnej i informatycznej. W ramach wspierania rozwoju można uruchomić programy dofinansowujące usługi telekomunikacyjne i szkoleniowe, wzmacniające

³³⁷ *Final Report of the Expert Group Clusters and Networks*, European Commission DG-Enterprise, Brussels 2003, s. 13.

³³⁸ A. Olechnicka, *Regiony peryferyjne w gospodarce informacyjnej*, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych UW, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 39.

³³⁹ E. Czarny, *Mikroekonomia*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 290.

umiejętność posługiwania się nowoczesnymi technologiami. Wraz z rozwojem systemów informatycznych zmienia się znaczenie dostępności terytorialnej. Sprzyjająca rozwojowi może być bliskość organizacyjna, która może częściowo przełamywać bariery przestrzenne. W takim przypadku istotna jest odpowiednia polityka władz publicznych budująca sieci kooperacyjne między przedsiębiorstwami, umacniająca wspólne wartości, wiedzę i doświadczenie. Istotne jest wspieranie lokalnych i regionalnych liderów biznesu, zwłaszcza wprowadzających innowacje we własnych firmach, mających wpływ na upowszechnienie doświadczeń w regionie i nawiązujących współpracę z lokalnymi przedsiębiorstwami.

W tworzeniu sieci kooperacji istotne jest rozwijanie sieci współpracy biznesu. Obserwuje się wzmożoną współpracę przedsiębiorstw w regionach centralnych i metropolitalnych, w pozostałych regionach występuje niski poziom powiązań i trudno pobudza się ich wzrost. Barrierami są: uwarunkowania kulturowe, niski poziom zaufania społecznego i brak tradycji współdziałania dla dobra wspólnego. Niestety w regionach o niskim poziomie rozwoju występuje niski poziom innowacyjności przedsiębiorstw oraz niski poziom zasobów ludzkich. W związku z występowaniem tych barier potrzebna jest polityka publiczna nakierowana na pobudzanie rozwoju sieci współpracy między przedsiębiorstwami. Istotną rolę do odegrania mają instytucje wsparcia biznesu. Zajmują się doradztwem w zakresie wspierania innowacji technologicznych lub restrukturyzacji przedsiębiorstw, możliwościami wsparcia kapitałowego, wyszukiwaniem dla firmy programów pomocowych i doradztwem w zdobywaniu grantów, rozwojem zasobów ludzkich, szukają możliwości eksportu i zewnętrznej ekspansji dla wyrobów firmy. Instytucje wspomagające biznes mogą też pomagać w nawiązywaniu kontaktów kooperacyjnych, kontaktów z odpowiednimi firmami usługowymi oraz badawczo-rozwojowymi.

Instytucje wspierające rozwój najlepszą efektywność osiągają działając jako fundacje publiczne lub finansowane przez grupę przedsiębiorców i instytucji publicznych. W przypadku działania na zasadach komercyjnych skupiają się na pomocy dużym przedsiębiorstwom a ich usługi są zbyt drogie dla małych i średnich przedsiębiorstw. Duże znaczenie ma to czy instytucja działa na potrzeby rynku regionalnego, czy jest do nich dobrze dopasowana. W związku z tym istotne jest tworzenie tego typu instytucji na szczeblu regionalnym.

Istotnym czynnikiem rozwoju jest kapitał ludzki. Rozwój oparty na tym czynniku charakterystyczny jest dla wysoko rozwiniętych społeczeństw z wysoką techniką, które już często utraciły pierwotną przewagę gospodarczą np. stan Teksas od wydobycia i

przerobu ropy przeszedł do gospodarki informatycznej.³⁴⁰ Czynnikiem ludzki oraz polityka rozwoju zasobów ludzkich i zatrudnienia staje się jednym z kluczowych czynników wspomagających rozwój. O jakości kapitału ludzkiego decyduje m.in. poziom wykształcenia.³⁴¹ Wykształcenie wpływa pośrednio na rozwój przez:³⁴²

- ułatwienie mobilizacji społecznej,
- sprzyjanie przedsiębiorczości,
- sprzyjanie akceptacji i wykorzystaniu struktur rynkowych,
- sprzyjanie prorozwojowym motywacjom.

Poza przedstawionym ujęciem kapitału ludzkiego wyróżnia się tzw. kapitał społeczny.³⁴³ Definiowany jest jako: wartość indywidualna, inwestycja w sieci związków społecznych, czyli wartość kulturowa związana z normami i nastawieniami społecznymi, zaufaniem interpersonalnym oraz zaufaniem do instytucji publicznych, zdolnością do współdziałania.³⁴⁴ Kapitał społeczny jest uznawany jako zasób danej wspólnoty.³⁴⁵ Spośród norm społecznych zasadnicze znaczenie przypisuje się regule uogólnionej wzajemności.³⁴⁶ Stosowanie jej powoduje wzrost wzajemnego zaufania. Niektórzy ekonomiści ujmują kapitał ludzki jako element łączący inne typy kapitału umożliwiając efektywniejsze wykorzystanie tych zasobów.

³⁴⁰ T. Markowski, *Funkcje metropolitalne pięciu stolic województw wschodnich*, w: *Ekspertyzy wykonane na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego*, Tom I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007, s. 323.

³⁴¹ M. Boni, *Warunki rozwoju Polski wschodniej w perspektywie 2020. Kapitał ludzki, kapitał społeczny a wyzwania rynku pracy na obszarach Polski Wschodniej*, w: *Ekspertyzy wykonane na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego*, Tom I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007, s. 47.

³⁴² T. Hryniewicz, *Endo- i egzogenne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów*, „*Studia Regionalne i Lokalne*”, nr 2(2) 2000, s. 54.

³⁴³ G. Gorzelak, *Strategiczne kierunki rozwoju Polski Wschodniej*, w: *Ekspertyzy wykonane na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego*, Tom I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007, s. 101.

³⁴⁴ B. Domański, *Czynniki społeczne w lokalnym rozwoju gospodarczym we współczesnej Polsce*, w: *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*, Katedra Geografii Ekonomicznej, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2001, s. 128.

³⁴⁵ A. Nowakowska, *Zróżnicowanie potencjału gospodarczego i innowacyjności regionów w Polsce*, w: *Przedsiębiorczość i innowacyjność jako czynniki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Uniwersytet M. Kopernika w Toruniu, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2002, s. 146.

³⁴⁶ R. Putnam, *Samotna gra w kręgle*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 33.

Na kapitał społeczny składają się pozycja i rola organizacji pożytku społecznego, skala wolontariatu, aktywność obywatelska mierzona m.in. udziałem w wyborach i działaniach na rzecz dobra wspólnego, udziałem w stowarzyszeniach sąsiedzkich, chórach amatorskich, stopień uzewnętrznienia norm moralnych. Cechą wspólną jest zaangażowanie na rzecz dobra wspólnego, wyzwolenie aktywności społecznej, skłonności do współpracy i budowania wzajemnego zaufania. Tworzą się w ten sposób sieci obywatelskiego zaangażowania umożliwiające komunikację społeczną i ułatwiające wypracowanie kompromisu. W teoriach rozwoju traktuje się kategorię zaufania społecznego jako fundamentalny warunek rozwoju. W społecznościach, w których stowarzyszenia dobrowolne są chętnie tworzone łatwiej jest o przezwycięzenie braku zaufania do osób spoza rodziny. Uczestniczenie w zorganizowanych formach działalności zbiorowej prowadzi do przekonania, że inni również kierują się normami moralnymi. Przyczynia się to do zmniejszenia niepewności i obaw związanych z inwestowaniem środków w działalność rozwojową. Grupy interesu są źródłem nowych idei, innowacji i usprawnień życia gospodarczego.³⁴⁷ Wymienia się ponadto pozahandlowe współzależności występujące pomiędzy podmiotami uczestniczącymi w działalności gospodarczej. Są to formalne i nieformalne reguły życia społecznego, normy zachowania i zwyczaje występujące w danym regionie. Prowadzą do zmniejszenia ryzyka gospodarczego, co może sprzyjać wzrostowi inicjatywy i przedsiębiorczości oraz rozwojowi kooperacji. Towarzyszyć temu może aktywny udział przedsiębiorców w polityce regionalnej, udział w definiowaniu kierunków i sposobów realizacji polityki regionalnej.³⁴⁸ O jakości kapitału społecznego decyduje też struktura społeczna: poziom zróżnicowania dochodów, struktura narodowościowa i etniczna.

Jako warunki dla kreatywności i rozwoju wymienia się talenty, technologię i tolerancję. Są to czynniki sprzyjające podejmowaniu trudnych wyzwań i osiągnięciu sukcesów rozwojowych. Powstanie społeczeństwa obywatelskiego jest wymieniane jako jeden z kluczowych elementów budowania zaufania i kapitału społecznego. Istotna rola przypada liderom rozwoju; bez nich bardzo trudno jest poprawić sytuację w zatrudnieniu oraz utrwalić dobre tendencje w rozwoju kapitału ludzkiego.

Poprawa jakości kapitału ludzkiego wymaga zwiększenia udziału dzieci w kształceniu przedszkolnym, poprawy jakości nauczania w szkołach podstawowych

³⁴⁷ J. Hryniewicz, *Endo- i egzogenne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2(2) 2000, s. 55.

³⁴⁸ T. Grosse, *Innowacyjna gospodarka na peryferiach*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007, s. 112.

i gimnazjalnych, zwiększenie zakresu nauczania języków obcych i poprawienie dostępności do komputera i internetu. Jednocześnie szkoły w małych ośrodkach mogą stać się centrami rozwoju dla społeczności lokalnej. Kolejnymi działaniami może być poprawa jakości doradztwa zawodowego, rozwój szkolnictwa policealnego w celu uniknięcia bezrobocia młodych osób, położenie nacisku na kształcenie inżynierskie, rozwój motywacyjnego systemu stypendialnego, łączenie biznesu z działalnością badawczą.

Czynnikiem intensyfikującym rozwój może być też wzmocnienie ponadlokalnych i ponadregionalnych funkcji największych miast. Są one nośnikami postępu oraz spełniają istotną rolę w strukturach krajowych jak i międzynarodowych powiązań. Znane jest jednak zjawisko wymywania zasobów przez silniejsze ośrodki miejskie z ich bezpośredniego otoczenia. Jest to jedna z głównych przyczyn polaryzacji rozwoju w regionach. Zapobieganiu temu procesowi może służyć rozbudowa połączeń transportowych oraz telekomunikacyjnych stolic regionów z najważniejszymi partnerami regionalnymi. W odniesieniu do poszczególnych specjalistów można stosować różne instrumenty aby zatrzymać ich w regionie np. fundując stypendia, umożliwiając szybki awans w administracji publicznej, promując kariery naukowe, pomagając w uzyskaniu mieszkania.

We współczesnych koncepcjach rozwoju regionalnego podkreśla się znaczenie instytucji w rozwoju określonego obszaru. Przykładem może być koncepcja gęstości instytucjonalnej (obejmująca zbiór instytucji otoczenia biznesu, ich wzajemne powiązania i odpowiednią atmosferę współpracy) i kapitału społecznego. Można wyróżnić trzy typy instytucji: normy (religia, zwyczaje, tradycja), rynki (towarów, usług, pracy i kapitału rozumiane jako mechanizmy regulacji i koordynacji zachowań podmiotów gospodarczych), organizacje (przedsiębiorstwa, partie polityczne, agendy rządowe, samorządy lokalne).³⁴⁹ Instytucje mogą być rozumiane wąsko jako np. instytucje finansowe lub szeroko jako normy, rynki zawierające prawo, ustalony porządek. Na gęstość instytucji w danym regionie składają się ich liczba i siła oraz zróżnicowanie. Korzystny jest wysoki poziom interakcji między poszczególnymi instytucjami. Aktywna wymiana informacji i kooperacja powinna prowadzić do wytworzenia specjalnej atmosfery społecznej w danym regionie. Istotne jest zbudowanie świadomości realizacji wspólnego celu w ramach grupy instytucji, która

³⁴⁹ J. Wilkin, *Peryferyjność i marginalizacja w świetle badań rozwoju (nowa geografia ekonomiczna, teoria wzrostu endogenego, instytucjonalizm)*, w: red. A. Bartłomiu, *Regiony peryferyjne w świetle polityki strukturalnej Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003, s. 21.

jest tym silniejsza im większa jest społeczno-kulturowa identyfikacja z regionem. Zależność ta jest zauważana w regionach innowacyjnych i dystryktach przemysłowych, w których szczególnie jest widoczna rola gęstości instytucjonalnej.

Innym zagadnieniem jest tożsamość terytorialna. W polityce Unii Europejskiej zwraca się baczna uwagę na zagadnienia tożsamości. Wyróżnia się tożsamość kulturową utożsamianą z narodową oraz tożsamość społeczną. Na tożsamość człowieka składają się dwa podstawowe elementy: identyfikacja z krajem, regionem oraz identyfikacja z grupą społeczną do której należymy: rodzina, klan, naród.³⁵⁰ Podstawą tożsamości narodowej jest jednocząca grupę kultura. Pojęcie tożsamości narodowej i tożsamości kulturowej bywają stosowane zamiennie. Tożsamość kulturowa przejawia się w kulturowo zdefiniowanym sposobie działania, w materialnych i niematerialnych wytworach powstających w obrębie danego obszaru. Podmiotem tożsamości kulturowej są zbiorowości lokalne czy regionalne, związane z określoną przestrzenią.³⁵¹

W psychologii europejskiej najbardziej znana jest teoria tożsamości społecznej wywodząca się ze szkoły bristolskiej.³⁵² Badania tej szkoły skupiają się na problemach relacji interpersonalnych i intergrupowych, traktowanych jako przejaw funkcjonowania człowieka na poziomie tożsamości jednostkowej lub społecznej. Wyróżnia się tożsamość jednostki i (lub) zbioru jednostek. W europejskiej literaturze tożsamość jest więc kategorią pojęciową, która usiłuje łączyć jednostkę ze społeczeństwem.

Obecnie w rozwoju gospodarczym Unii Europejskiej pierwszoplanowego znaczenia nabierają takie kategorie jak środowisko społeczno-kulturowe czy tożsamość gospodarcza regionu. W polityce regionalnej mówi się o nowej polityce regionalnej lub o polityce regionalnej „trzeciej generacji”. Istotne jest kreowanie nowych wartości, których źródło tkwi w terytorium. W tym ujęciu terytorium to „obszar zamieszkały przez posiadającą swoją specyfikę społeczność oraz funkcjonujące w jej łonie instytucje i podmioty, powiązane gęstymi sieciami wzajemnych relacji.”³⁵³ Interakcje jakie między nimi zachodzą prowadzą do stymulowania rozwoju prowadzącego np. do kreacji nowych technologii. Pojawiają się takie kategorie jak „wiedza milcząca”, oparty na zaufaniu i wzajemnych relacjach pozarynkowych „kapitał relacyjny” czy

³⁵⁰ J. Zadencki, *Tożsamość partykularna, tożsamość globalna, polityka*. (w:) *Globalizacja i my. Tożsamość lokalna wobec trendów globalnych*, red. R. Piekrski, M. Graban, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2003, s. 110.

³⁵¹ M. Castells, *Siła tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 58.

³⁵² A. Bikont, *Tożsamość społeczna w świetle prac H. Tajfela i J. Tunera*, „Przegląd Psychologiczny”, 1986 nr 3.

³⁵³ I. Pietrzyk, *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, PWE, Warszawa 2002, s. 27.

związany z procesami zbiorowego uczenia się „kapitał społeczny”. Dla rozwoju gospodarczego ważne są relacje między małymi i średnimi przedsiębiorstwami dzięki czemu możliwe jest obniżenie kosztów transakcyjnych oraz wzmocnienie swej pozycji w gospodarce³⁵⁴. W ramach polityki regionalnej kładzie się nacisk na tworzenie nowych zasobów, a nie alokację już istniejących. Jest to możliwe w odniesieniu do czynników endogenicznych. Zwłaszcza dotyczy to zbiorowego organizowania i uczenia się, podnoszenia poziomu wykształcenia wśród mieszkańców, promowanie kultury i innowacji w lokalnym środowisku. Są to działania zacieśniające więzi z regionem, podnoszące jego poziom gospodarczy oraz utrwalające tożsamość terytorialną.

Z kolei do wzrostu aktywności społeczeństwa lokalnego i umocnienia poczucia tożsamości przyczynia się stosowanie partnerstwa publiczno-prywatnego. Komisja Europejska w *Wytycznych* podaje następującą definicję: „partnerstwo publiczno-prywatne jest formą współpracy pomiędzy sektorem publicznym i prywatnym w celu realizacji projektu lub świadczenia usług tradycyjnie dostarczanych przez sektor publiczny. Uznaje się, że w partnerstwie publiczno-prywatnym obie strony osiągają pewne korzyści, odpowiednie do stopnia realizowanych przez nie zadań. Przez umożliwienie każdemu z sektorów robienia tego, co potrafi najlepiej, usługi oraz infrastruktura są realizowane w sposób najbardziej efektywny ekonomicznie. Głównym celem partnerstwa publiczno-prywatnego jest kształtowanie takich stosunków między stronami, aby ryzyko ponosiła ta strona, która najlepiej potrafi je kontrolować”. Komisja Europejska podkreśla, że partnerstwo publiczno-prywatne jest zmieniającą się koncepcją, dopasowywaną do konkretnego projektu. W przypadku samorządu terytorialnego tworzenie i wdrażanie partnerstwa ma na celu prywatyzację sektora użyteczności publicznej w takim zakresie, w którym zadania mogą być wykonywane przez podmioty sektora prywatnego (budowa, zarządzanie i utrzymanie dróg i mostów, sieci kolejowej, szkół, budownictwa socjalnego, oczyszczalni ścieków czy bazy turystycznej). Rezultatem tak rozumianego partnerstwa powinno być uzyskanie lepszej jakości świadczonych usług. W szerszym ujęciu partnerstwo publiczno-prywatne obejmuje również współpracę administracji z organizacjami pozarządowymi. W ostatnim czasie powszechne stały się tzw. partnerstwa trójsektorowe. Są to inicjatywy, w których władze, podmioty gospodarcze i organizacje pozarządowe współpracują w celu rozwiązania złożonych problemów

³⁵⁴ M. Kotras, *Rola kapitału społecznego w procesie budowania społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Tożsamość kulturowa i polityczna Europy wobec wyzwań cywilizacyjnych*, red. D. Walczak-Duraj, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 152.

lokalnych i regionalnych oraz zapewniają odpowiednie usługi. Zagadnienie partnerstwa publiczno-prywatnego cieszy się coraz większym zainteresowaniem co wynika z poszukiwania przez władze administracji samorządowej nowych źródeł finansowania oraz dróg aktywizacji społeczeństwa lokalnego.

Do rozwoju regionu może się przyczynić również stworzenie ośrodka uniwersyteckiego. W początkowym okresie ośrodki uniwersyteckie widziane były jako miejsce kształcenia regionalnych zasobów ludzkich, miejsce rozwijania nauki i badań, miejsce rozpowszechniania wiedzy i doświadczeń. Wyższe uczelnie kładły nacisk na budowanie kontaktów z przedsiębiorstwami i dostosowanie nowych rozwiązań wprost dla gospodarki. Jednak aby czerpać korzyści z takiej współpracy należy w pierwszym kroku wspierać rozwój uniwersytetów poprzez rozbudowę infrastruktury akademickiej i naukowej, przyciąganie wysoko wykwalifikowanych kadr np. z zagranicy, kształtowanie dochodów pracowników nauki, stymulowanie współpracy z ośrodkami krajowymi i zagranicznymi np. przez rozwój odpowiednich programów badawczych. Ponadto firmy powinny być zachęcane do współpracy z uniwersytetami i ośrodkami badawczymi. Działaniom tym może pomóc też budowa specjalnych instytucji i programów publicznych zajmujących się transferem wiedzy z ośrodków naukowych do przedsiębiorstw. W praktyce stosuje się akademickie inkubatory przedsiębiorczości, centra technologiczne lub parki technologiczne.

Rozwój edukacji akademickiej i ośrodków naukowych może istotnie przeciwdziałać odpływowi najlepszych pracowników poza region. Zdolna młodzież często emigruje podejmując naukę w dobrych wyższych uczelniach. Rozwój regionalnego ośrodka pomaga zatrzymać młodych ludzi ale również sprzyja lepszemu wykorzystaniu absolwentów uczelni.

Uniwersytet pełni obecnie różne role, jest ośrodkiem naukowym, centrum doskonalenia kadr w regionie, jak też źródłem rozpowszechnianych badań naukowych. Może pomagać w kształtowaniu strategii rozwoju regionu oraz identyfikować miejscowe możliwości endogenicznego rozwoju. Niezwykle istotne jest rozpowszechnianie zewnętrznych doświadczeń i pomoc w zastosowaniach w warunkach danego regionu. Ośrodki akademickie tworzą też sieci współpracy z akademickimi ośrodkami pozaregionalnymi.

Poza wyżej opisanymi czynnikami sprzyjającymi rozwojowi wymienia się dostępność informatyczną.³⁵⁵ Obserwuje się ogromny wpływ internetu na działalność firm. Jest to możliwe dzięki rozwojowi sieci wewnątrz i na zewnątrz firm. Ułatwieniu i rozszerzeniu uległy kontakty z dostawcami i odbiorcami, wzrosła tożsamość znaku firmowego, jednocześnie zmalały koszty informacji związanej z funkcjonowaniem przedsiębiorstwa. Dzięki istnieniu w sieci 50% firm odnotowało wzrost sprzedaży, a zyski zwiększyło ponad 25%, prawie 35% firm stwierdziło, że sieć pomogła w znalezieniu nowych partnerów.³⁵⁶

W odniesieniu do regionów słabiej rozwiniętych dzięki sieci internetowej następuje zbliżenie do rynku klienta. Również na obszarach o niższym poziomie rozwoju możliwe jest przechodzenie do działalności turystycznej i rozwijanie przedsiębiorczości pozarolniczej. Dla rozwoju działalności turystycznej istotną rolę odgrywa unowocześnienie bazy turystycznej i rozwój marketingu zwłaszcza dla zdobywania klientów. Rozwój turystyki może odbywać się różnymi metodami. Można promować masową turystykę, często włączając zagranicznych inwestorów w unowocześnienie bazy turystycznej. Procesom rozwoju ruchu turystycznego sprzyja uruchomienie połączeń lotniczych. Możliwe jest wykorzystanie zainteresowania potencjalnych gości udostępnieniem np. możliwości aktywnego wypoczynku. Bazę stanowią lokalne przedsiębiorstwa turystyczne czy usługowe. Często wykorzystuje się unikalne zasoby przyrodnicze. Z turystyką związane jest zjawisko czasowego zamieszkiwania poza miastem w okresie weekendów lub wakacji. Jest to związane z dostępnością komunikacyjną i miejscowymi regulacjami prawnymi dotyczącymi pozwoleń na budowę. Sprzyja temu również sieć telekomunikacyjna pozwalająca na pracę na odległość.

³⁵⁵ B. Antonowicz, M. Gwiazdzińska-Goraj, B. Kowalczyk, K. Krzynowska, H. Kurowska, O. Ratkiewicz, T. Szymankiewicz-Szarejko, W. Samulowski, A. Wysokiński, *Ekspertyza dotycząca województwa warmińsko-mazurskiego w kontekście strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, w: *Ekspertyzy do Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, Tom II, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007, s. 182.

³⁵⁶ M. Stefański, *Wykorzystanie internetu do prowadzenia biznesu (na przykładzie wybranych przedsiębiorstw Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej)*, w: *Przedsiębiorczość i innowacyjność jako czynniki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Uniwersytet M. Kopernika w Toruniu, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2002, s. 297.

3. Nowe koncepcje rozwoju regionalnego

3.1. Koncepcja grom

Nowych czynników wspomagających rozwój szuka się w koncepcji grom. Są one specyficzną formą przestrzennej organizacji produkcji sprzyjającą kreowaniu innowacji i podnoszeniu konkurencyjności indywidualnych przedsiębiorców oraz całego regionu. Pojęcie grom (*clusters*) pochodzi z teorii aglomeracji, opracowanej przez A. Marshalla.³⁵⁷ W swej koncepcji zwrócił on uwagę na znaczenie korzyści zewnętrznych występujących w rozwoju wyspecjalizowanych grup przedsiębiorstw. Teoria grom została niezależnie przedstawiona przez M. E. Portera i P. Krugmana, na początku lat dziewięćdziesiątych.³⁵⁸

Według M. E. Portera grom to: „geograficzne skupiska wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczących usługi, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji (np. uniwersytetów, jednostek normalizacyjnych i stowarzyszeń branżowych) w poszczególnych dziedzinach, konkurujących między sobą, ale także współpracujących”.³⁵⁹

M. E. Porter zdefiniował teoretyczne podstawy koncepcji grom przedstawiając tzw. „diament przewagi konkurencyjnej”:

- dostępność czynników produkcji – bogate zasoby czynników produkcji w regionie niezbędne do konkurowania w danym sektorze np. wysoko wykwalifikowana siła robocza,
- popyt – rozmiar i charakter popytu na produkty w regionie,
- funkcjonowanie sektorów pokrewnych i wspomagających – istnienie lub nie w danym regionie sektorów zaopatrzeniowych lub pomocniczych,
- strategia, struktura i rywalizacja firm – prawne, kulturowe i instytucjonalne uwarunkowania określające strukturę, strategie firm oraz charakter konkurencji regionalnej.

³⁵⁷ M. Bucka, *Koncepcja klastrów w funkcjonowaniu małych i średnich przedsiębiorstw*, w: *Polska w rozszerzonej Unii Europejskiej – uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, red. M. Klamut, E. Pancer-Cybulska, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 119.

³⁵⁸ M. E. Porter, *The Competitive Advantage of Nations*, Macmillan, New York 1990, s. 34. P. Krugman, *Geography and Trade*, MIT Press, Cambridge 1991, s. 57.

³⁵⁹ M. E. Porter, *Porter o konkurencji*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001, s. 266.

Poszczególne składowe „diamentu” są połączone tworząc system, w ramach którego może następować wzajemne wzmocnienie lub osłabienie. W teorii M. Portera grona można rozumieć jako sektory pokrewne i wspomagające lub jako wzajemne oddziaływania wszystkich elementów w ramach systemu. Szczególne znaczenie w koncepcji grona przypisuje się rywalizacji firm i ich bliskości geograficznej.

Grona stanowią systemem wzajemnie połączonych podmiotów lokalnych lub regionalnych. Wartość grona jako całości jest większa niż suma poszczególnych jego części. To właśnie ta "wartość dodana", jaką wytwarzają relacje, umożliwia szereg pozytywnych procesów wzmacniając konkurencyjność firm zlokalizowanych w danej okolicy. Grona są specyficzną formą przestrzennej organizacji sektora przemysłu i usług. Stają się skutecznym mechanizmem kreowania innowacji i podnoszenia konkurencyjności indywidualnych przedsiębiorców. Organizacja regionalnych przedsiębiorców w formie klastra umożliwia im wzmocnienie swojej konkurencyjności poprzez wspólne działanie. Najczęściej wymienia się trzy grupy pozytywnych efektów gron:³⁶⁰

1. Poprawa efektywności firm lub sektorów należących do grona:

- zwiększenie dostępności wyspecjalizowanych nakładów i pracowników,
- szersza informacja rynkowa i techniczna, szczególnie o bieżących potrzebach nabywców,
- komplementarność firm i typów produkcji - lepsze połączenie nakładów oraz potrzeb firm, efektywniejszy podział funkcji pomiędzy firmami, komplementarność oferowanych produktów, wspólne działania marketingowe,
- łatwiejszy dostęp do instytucji i dóbr publicznych – w gronie rozszerzeniu ulegają powiązania firm z otoczeniem instytucjonalnym - uniwersytetami, szkołami, samorządem, co zapewnia dostęp do kadr, wymianę wiedzy - wdrażanie innowacji z jednostek badawczych, nowe sposoby finansowania lub promocji wspierane przez władze, ponadto współwystępowanie wielu pokrewnych firm zachęca władze do realizowania wyspecjalizowanych inwestycji w oświatę, informację, targi branżowe, infrastrukturę; działania te sprzyjają powstaniu czasopism branżowych oraz ośrodków szkoleniowych,
- ciągłe konkurowanie firm - współwystępowanie rywalizujących ze sobą firm zmusza je do ciągłych porównań, podnoszenia efektywności przez co obniżają się także koszty kontroli efektywności pracowników (łatwo porównać ich wydajność – do pracowników firmy z sąsiedztwa); powtarzające się kontrakty i

³⁶⁰ M. E. Porter, *Regions and the New Economics of Competition w: Global City-Regions. Trends. Theory. Policy*, A. J. Scott, Oxford 2001, s. 256.

ciągła współpraca firm ułatwia działanie i ogranicza przypadki firm „jednego kontraktu” (następuje eliminacja nieuczciwych lub niesumiennych kontrahentów) - firmy nastawiają się na długookresową współpracę i wolą dbać o swoją reputację.

2. Podniesienie innowacyjności firm wewnątrz grona:

- przedsiębiorstwa stale obserwują swe rozwiązania i dzięki temu każda innowacja rozprzestrzenia się dużo szybciej,
- poczucie ciągłej konkurencji jest bardzo silne - potrzeba innowacji i ulepszeń, które dałyby przewagę nad sąsiadami jest większa, zmusza to do ciągłego doskonalenia i specjalizacji poszukując nowych nisz rynkowych,
- podejmowanie nowych wyzwań w firmach należących do grona jest mniej kosztowne, gdyż firmy często wzajemnie uzupełniają się przy wprowadzaniu innowacji,
- przepływ innowacji i wiedzy jest dużo szybszy dzięki bezpośrednim kontaktom firm, wymianie doświadczeń, pomysłów oraz przejęciach pracowników.

3. Łatwość zakładania nowych firm:

- łatwiejsze wejście na rynek (niższe koszty, lepsza informacja), wyjątkowo łatwe jest tworzenie nowych firm jako części już funkcjonujących,
- przyciąganie przedsiębiorstw z sektorów pokrewnych oraz uzupełniających.

Grono posiada szereg korzyści lokalizacyjnych. Często wewnątrz grona powstają nowe firmy. Zakładają je pracownicy już funkcjonujących przedsiębiorstw. Sprzyjają temu niskie bariery wejścia, szansa osiągnięcia wyższej efektywności działania, niższe ryzyko funkcjonowania i możliwość efektywniejszego wprowadzania innowacji. Wśród głównych przyczyn sprzyjających powstaniu grona można wymienić tradycję prowadzenia danego rodzaju działalności na danym obszarze, uwarunkowania naturalne, bliskość dużego rynku zbytu, istnienie wykwalifikowanej kadry oraz zaplecza badawczego. Ostatni z czynników jest istotny zwłaszcza dla sektorów zaawansowanych technologicznie.³⁶¹

Wyróżnia się sześć etapów funkcjonowania grona:³⁶²

- powstanie pierwszych firm często wywodzących się z lokalnej tradycji,
- wyodrębnienie wyspecjalizowanych dostawców, firm usługowych oraz rozwój rynku wykwalifikowanej siły roboczej,

³⁶¹ S. Szultka, *Klasy. Innowacyjne wyzwania dla Polski*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2004, s. 10.

³⁶² *Regional Clusters in Europe*, “Observatory of European SME”, 2002, nr 3.

- inicjowanie nowych organizacji obsługujących przedsiębiorstwa działające w gronie,
- przyciąganie nowych firm z zewnątrz oraz rozszerzenie rynku pracy,
- umacnianie i rozwój pozarynkowych (nieformalnych) relacji pomiędzy uczestnikami grona,
- schyłek klastra ze względu na niezdolność do zmian.

Często w skład grona wchodzi uniwersytety, instytucje badawcze z usługami wysoko wyspecjalizowanymi oraz konsultantami dla klientów. Grona obejmują również podmioty tworzące wyspecjalizowaną infrastrukturę, instytucje szkoleniowe, branżowe, oświatowe oraz badawczo-rozwojowe.³⁶³ Grona osiągające odpowiednie rozmiary (niezbędna liczba firm i innych instytucji tworzących efekt aglomeracji) i odnoszące niezwykle sukcesy konkurencyjne w określonych dziedzinach działalności występują w wielu gospodarkach.³⁶⁴

Grona możemy podzielić ze względu na genezę powstawania:

- grona rozrastające się wokół głównej firmy produkującej zasadniczy produkt, staje się ona źródłem tworzenia nowych firm, efektywność takiego grona zależy od możliwości wpływania centralnej firmy na rozwój sieci dostawców i odbiorców,
- grona powstałe w wyniku koncentracji przedsiębiorstw zajmujących się podobną działalnością produkcyjną,
- grona z jednostką naukowo-badawczą jako głównym elementem, składające się z wyspecjalizowanych firm produkujących podobne dobra lub usługi,
- grona utworzone w powiązaniu z rządowymi instytucjami badawczymi np. związanymi z uzbrojeniem,
- grona powstające wokół filii korporacji transnarodowych, często są zorientowane na produkcję eksportową,
- grona powstające w metropoliach i miastach uniwersyteckich w gospodarkach wysoko rozwiniętych. Są to parki technologiczne do których działania niezbędne są zaawansowana infrastruktura instytucjonalna i kapitał społeczny.

³⁶³ A. Olechnicka, *Regiony peryferyjne w gospodarce informacyjnej*, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych UW, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 33.

³⁶⁴ M. Bucka, *Koncepcja klastrów w funkcjonowaniu małych i średnich przedsiębiorstw*, w: *Polska w rozszerzonej Unii Europejskiej – uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, red. M. Klamut, E. Pancer-Cybulska, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Wydawnictwo AE, Wrocław 2004, s. 121.

Koncepcja gron czerpie wiele z wcześniejszej teorii marshalowskich okręgów przemysłowych. Występują jednak znaczące różnice. Grona od okręgów przemysłowych odróżnia głównie ich zakres. Okręgi przemysłowe dotyczą zwykle jednego rodzaju przemysłu, czy nawet części branży, podczas gdy grona obejmują kilka połączonych ze sobą rodzajów przemysłu. Grona mogą też dotyczyć kilku, a nawet kilkunastu łańcuchów produkcji. Grona w dużo mniejszym stopniu dotyczą efektów aglomeracji, zaś koncentrują się na efektach zewnętrznych, międzybranżowych. Elementem centralnym gron jest konkurencja. Inne teorie, związane z nurtem innowacji i gospodarki uczącej się, akcentują współpracę i sieć instytucjonalną. M. Porter podkreśla konkurencję zarówno tę między firmami grona, jak i konkurencyjność całego grona na poziomie krajowym a nawet globalnym. Konkurencja jest zatem główną siłą rozwoju grona³⁶⁵.

Koncepcja gron została przedstawiona przez M. Portera jako swoiste rozwiązanie biznesowe. Umożliwia prowadzenie analizy i wskazywanie potrzebnych działań na rzecz rozwoju regionalnego i lokalnego. Teoria daje też jasne wytyczne dla polityk prorozwojowych. Dlatego też szybko przyjęła się wśród praktyków rozwoju regionalnego. Poszukiwaniem, analizą i wspieraniem gron zainteresowały się samorządy, organizacje biznesowe, władze regionalne czy krajowe, a także takie organizacje jak Unia Europejska i OECD.

W krajach Unii Europejskiej w odniesieniu do gron najczęściej podejmowane są działania na szczeblu krajowym. Do głównych instrumentów należy ułatwianie obiegu informacji, tworzenie platform współpracy firm i instytucji naukowo-badawczych, wsparcie działań reklamowych oraz kampanii promocyjnych dla firm należących do grona, dofinansowanie doradztwa i szkoleń z zakresu nowych metod organizacji i procesów technologicznych.³⁶⁶

3.2. Regionalne strategie innowacji

Innym narzędziem oddziaływania na rozwój są regionalne strategie innowacji. Łączy się to z występującym w ostatnich latach zauważanym wzrostem zainteresowania innowacjami. W ramach Unii Europejskiej poszukuje się nowych

³⁶⁵ K. Olejniczak, *Nowe teorie rozwoju regionalnego w praktyce Unii Europejskiej*, w: *Regionalizm, polityka regionalna i Fundusze Strukturalne w Unii Europejskiej*, red. A. Adamczyk, J. Borowski, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 28.

³⁶⁶ K. Olejniczak, *Apetyt na grona? Koncepcja gron oraz koncepcje bliskoznaczne w teorii i praktyce rozwoju regionalnego*, "Studia Regionalne i Lokalne", nr 2(12) 2003, s. 70.

czynników rozwoju w sferze działań innowacyjnych. Z analizy gospodarek państw Unii Europejskiej wynika, że innowacje są rezultatem zależności i wzajemnego oddziaływania między przedsiębiorstwami, sposobem w jaki organizują produkcję oraz źródłami wiedzy. Przejście na poziom regionalny wynika z podkreślenia roli wzajemnych przestrzennych powiązań między przedsiębiorstwami oraz ich otoczeniem. Łączy się to z przestrzenną bliskością i wzajemnym zaufaniem wobec partnerów pochodzących z danego regionu. Przyczynia się do tego wyznawanie tych samych wartości oraz ukształtowanie przez te same czynniki kulturowe. Zgodnie z takimi założeniami poziom regionalny stał się kluczowy dla strategicznego podejścia do innowacji. Projekty z tego zakresu są finansowane z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Sztandarowym programem są regionalne strategie innowacji. Podjęte działania miały na celu tworzenie regionalnych platform współdziałania na rzecz przepływu wiedzy i dynamizacji małych i średnich przedsiębiorstw. Głównymi celami tych programów jest promowanie środowiska regionalnego sprzyjającego innowacjom oraz wspieranie władz lokalnych i regionalnych w analizie i przygotowaniu polityki, która w sposób efektywny wspierałaby budowę innowacyjności.

Regionalne strategie innowacji są instrumentem realizacji polityki innowacyjnej na poziomie regionalnym. Władze regionalne, zgodnie z zapisami ustawy o samorządzie województwa, są odpowiedzialne za rozwój społeczno-ekonomiczny regionu. Poprzez regionalne strategie innowacji władze podjęły wyzwanie budowania podstaw rozwoju ekonomicznego opartego na badaniach naukowych, technologii i innowacjach. Strategie te mogą stać się podstawą transformacji w stronę społeczeństwa opartego na wiedzy, w którym większego znaczenia nabierają inwestycje w edukację, szkolenia i badania. Innowacje są często wynikiem zależności i interakcji pomiędzy różnymi podmiotami i instytucjami. Innowacje, szeroko pojęte, powstają w ramach systemu w którego skład wchodzi przedsiębiorstwa, sposób organizacji produkcji oraz sposób komunikacji z partnerami. Powstawanie i zainteresowanie innowacjami na poziomie regionalnym wynika z przestrzennej bliskości między przedsiębiorstwami i ich otoczeniem.

W procesie konstruowania strategii następowała często zmiana punktu widzenia z indywidualnego, nastawionego na realizację celów danej organizacji, na podejście zbiorowe, uwzględniające role pozostałych instytucji będących partnerami w regionie. Podejmowane były nowe inicjatywy w ramach partnerstwa. Zdolność osiągnięcia regionalnego konsensusu była istotnym warunkiem sformułowania regionalnych strategii innowacji w regionach. Wśród przedstawicieli regionów zauważane jest

przekonanie, że konsensus jako forma pobudzania różnych grup społecznych do poszukiwania i formułowania wizji rozwoju, jest zasadniczym czynnikiem warunkującym skuteczną implementację strategii.

Konsensus regionalny powstał przede wszystkim wśród jednostek samorządu terytorialnego, uczelni wyższych, instytucji wsparcia biznesu oraz przedsiębiorstw. Wskazuje to na ograniczony efekt realizacji projektów regionalnych strategii innowacji. Władze regionalne zauważają pozytywną zmianę o czym świadczy np. znaczące zaangażowanie instytucji i osób w proces budowania strategii i przyjęcia w ten sposób odpowiedzialności za losy innowacyjnego rozwoju regionów. Są to zatem istotne zmiany w funkcjonowaniu instytucji regionalnych, które wobec pojawiającej się szansy uczestnictwa w tworzeniu regionalnych systemów innowacji, zmieniły sposób postrzegania swojej roli w regionie.

Obok konsensusu i partnerstwa, wynikiem regionalnych strategii innowacji było pojawienie się zagadnienia polityki innowacji w regionach. Regionalne strategie innowacji przyczyniły się do stworzenia ram funkcjonowania polityki innowacji poprzez definiowanie innowacji i określenie sposobów wspierania procesów innowacyjnych na poziomie regionalnym. Przykładem może być województwo wielkopolskie, w którym priorytet drugą strategii - zwiększenie zdolności przedsiębiorstw do wprowadzania innowacji, definiuje konieczność ingerencji w techniczne zasoby pracy firm, tworzenie kultury innowacji, podnoszenia jakości kadry oraz pomoc w nawiązywaniu międzynarodowej współpracy firm.

Problem pojawił się w momencie przejścia do etapu implementacji regionalnych strategii innowacji. Wówczas przyjęte w strategiach mechanizmy zostały poddane uwarunkowaniom rynkowym, a zwłaszcza finansowym. Przy ograniczonym dostępie środków finansowych oraz ograniczonej aktywności regionalnych instytucji brak jest zaplecza dla wsparcia innowacji.

Istotnym efektem opracowania i implementacji regionalnych strategii innowacji jest wzrost świadomości oraz umiejętności identyfikacji i diagnozowania barier, jakie wpływają na realizację polityki innowacji oraz tworzenie zintegrowanego podejścia do innowacji w regionach. W regionach wskazuje się na istnienie barier: świadomościowych, politycznych, instytucjonalnych oraz finansowych.

Istotną barierą jest brak środków dla instytucji szczebla regionalnego, małych i średnich przedsiębiorstw, jak również instytucji naukowych oraz organizacji wspierania biznesu. Ogranicza to w znacznym stopniu innowacyjną działalność tych podmiotów, koncentrując ich wysiłek raczej na zaspokajaniu bieżących potrzeb egzystencji niż rozwoju. Istotne ograniczenie innowacyjnego rozwoju regionów

związane jest z brakiem odpowiedniej świadomości. Problem ten dotyczy wszystkich grup społecznych i instytucji zaangażowanych w budowanie systemów innowacji w regionach. W większości przypadków jest to wynikiem rutynowego funkcjonowania tych instytucji, a także ograniczonego zaangażowania się w życie społeczno-gospodarcze regionu. Taki stan rzeczy jest również konsekwencją braku wzorców zachowań, których popularyzacja wskazywałaby alternatywne rozwiązania w stosunku do obecnych w dotychczasowym funkcjonowaniu regionu.

Inne ograniczenia rozwoju innowacyjnego znajdują się po stronie czynników instytucjonalnych. Należą do nich: brak powiązań systemowych pomiędzy nauką a przemysłem, brak wykwalifikowanego personelu, trudności w znalezieniu partnerów do współpracy, ograniczony potencjał naukowy instytucji B+R, brak instytucji wspierania transferu technologii.

Inną grupę barier stanowią bariery o charakterze rynkowym. Brak rynków zbytu, brak technologii gotowych do wdrażania, trudności z ochroną patentową, dominacja technologiczna dużych przedsiębiorstw powodują, iż skromny potencjał innowacyjny zgromadzony w otoczeniu małych i średnich przedsiębiorstw ma ograniczone zdolności do generowania efektu rynkowego.

3.3. Regionalne systemy innowacji

Regionalne systemy innowacji (RSI) są stosunkowo nową koncepcją, postrzeganą głównie jako istotny element poprawy konkurencyjności regionów. Tworzy ją zorganizowany i skoordynowany system powstawania innowacji i wiedzy. Koncepcja regionalnych systemów innowacji pojawiła się pod koniec lat dziewięćdziesiątych. Twórcami byli H. J. Braczyk, P. Cooke i M. Heidenreich.³⁶⁷ Regionalny system innowacji został zdefiniowany jako „zorganizowany i skoordynowany system tworzenia innowacji i wiedzy. Są w niego włączone zarówno firmy z wiodących, regionalnych branż jak i instytucje rządowe i naukowe.”³⁶⁸ W skład systemu włącza się również finansowanie tworzenia innowacji. Lokalizowane w nim firmy, instytucje naukowe, badawcze, instytucje finansowe, organizacje społeczne a także instytucje administracji tworzą system transferu innowacji i technologii, podnosząc produktywność i konkurencyjność danej lokalizacji w skali kraju. W odniesieniu do regionalnych systemów innowacji występują także wszystkie wymieniane przy gronach korzyści,

³⁶⁷ H. J. Braczyk, P. Cooke, M. Heidenreich, *Regional Innovation Systems. The Role of Governance in a Globalized World*, UCL Press, London 1998, s. 38.

³⁶⁸ E. Passela, *Metodologia analizy klastrów*, red. M. Klamut, E. Pancer-Cybulska, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 129.

ponadto kładziony jest szczególny akcent właśnie na zdolność do innowacji, tworzenia i akumulacji wiedzy (szczególnie nowych technologii) i przenoszenia działania na procesy rynkowe. W regionalnych systemach innowacji występuje bardziej eksponowana rola władz regionalnych niż w gronach, poza tym zwraca się zwłaszcza uwagę na przemysły nowych technologii.³⁶⁹

Regionalne systemy innowacji nawiązują do innowacji rozumianej jako udoskonalenie procesu technologicznego, ale również jako pozytywnej zmiany organizacyjnej czy instytucjonalnej. Władze regionalne powinny określić własną, unikalną ścieżkę rozwoju. Władze krajowe i europejskie mają za zadanie upowszechniać dobre praktyki i stwarzać instrumenty dla uruchomienia konkretnych działań rozwojowych przez władze samorządowe.³⁷⁰

Podstawą teoretyczną dla tworzenia regionalnych systemów innowacji stała się szkoła nordycka, ze swymi głównymi przedstawicielami A. Lundvallem i B. Johnsonem.³⁷¹ Na początku lat dziewięćdziesiątych wprowadziła ona określenie współczesnej gospodarki globalnej jako "gospodarki uczącej się".³⁷² Teoria ta akcentowała proces uczenia się oraz przekazywania wiedzy, dzielenia się nią i tworzenia innowacji. Według szkoły nordyckiej kluczowa jest współpraca i zaufanie wyrastające z kontekstu kulturowego oraz z lokalnego środowiska. Szkoła nordycka również podkreślała, że bliskość przestrzenna firm i jednostek w znacznym stopniu ułatwia akumulację wiedzy (a więc ciągłe doskonalenie się - o czym pisał już A. Marshall na przykładzie rzemieślników w okręgach przemysłowych) i związanych z nią innowacji, a także transferu wiedzy pomiędzy poszczególnymi aktorami danej lokalizacji (szczególnie wiedzy niepisanej, opartej na doświadczeniu). Szkoła nordycka eksponowała jeszcze jeden, śladowo obecny we wcześniejszych teoriach element (a rozwijany dalej przez regionalne systemy innowacji) - istnienie systemu relacji. Podkreślano, że innowacja i wiedza są systemowe i kolektywne - działają dopiero

³⁶⁹ K. Olejniczak, *Nowe teorie rozwoju regionalnego w praktyce Unii Europejskiej*, w: *Regionalizm, polityka regionalna i Fundusze Strukturalne w Unii Europejskiej*, red. A. Adamczyk, J. Borowski, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 29.

³⁷⁰ A. Kukliński, *Regionalne systemy innowacji w Polsce doświadczenia i perspektywy*, w: *Problematyka przestrzeni europejskiej*, red. A. Kukliński, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Uniwersytet Warszawski, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Warszawa 1997, s. 289.

³⁷¹ B. A. Lundvall, Johnson B., *The Learning Economy*, "Journal of Industry Studies", 1994 nr 1.

³⁷² B. A. Lundvall, *National Systems of Innovation*, London 1992. Lundvall B. A., Johnson B., *The Learning Economy*. "Journal of Industry Studies", nr 1, 1994.

w organizmie złożonym z firm powiązanych ze sobą siecią współpracy oraz z instytucji.³⁷³

Drugim teoretycznym filarem, z którego wyrosły regionalne systemy innowacji były badania europejskiego GREMI (Groupe de Recherche Europeen sur les Milieux Innovateurs), które od połowy lat osiemdziesiątych koncentrowały się na analizie relacji między nowymi technologiami a rozwojem regionalnym. GREMI wprowadziło pojęcie "lokalnego środowiska innowacyjnego" jako inkubatora innowacji. Lokalne środowisko innowacyjne jest definiowane jako struktura, czy też kompleksowa sieć społecznych relacji, istniejących na danym, ograniczonym terytorium, determinowanych przez poczucie przynależności, lokalną kulturę i zwyczaje. Taka struktura, czy raczej organizm, wzmacnia lokalną innowacyjność poprzez kolektywny proces uczenia się. Według GREMI rozwój regionalny zależy od rozwijania potencjału endogenicznego i podnoszenia innowacyjności.³⁷⁴

W teorii regionalnych systemów innowacji istotną rolę odgrywa koncepcja systemu, podkreślająca znaczenie sieci społecznej i różnych stowarzyszeń (partnerów biznesowych, naukowych, rządowych czy samorządowych). Zasobem dającym przewagę konkurencyjną jest zdolność do współpracy i wymiany informacji, co w efekcie daje większą innowacyjność.³⁷⁵

Wspieranie rozwoju regionalnych systemów innowacji następuje przez rozwój instytucji publicznych, naukowych, badawczo-rozwojowych, społecznych oraz sieci ich współdziałania. Struktury te bazują na kapitale społecznym i czynnikach zwiększających współpracę, zaufanie i kreatywność. Można znaleźć systemy rozwijane spontanicznie głównie przez lokalnych przedsiębiorców. Do jednostek rozwijających RSI należą władze regionalne, samorządowe, wyższe uczelnie, instytuty badawczo-rozwojowe, instytucje finansowe, firmy konsaltingowe, firmy usługowe i produkcyjne oraz jednostki badawczo-rozwojowe. Poza tym istotne są instytucje otoczenia przedsiębiorczości jak agencje rozwoju regionalnego, izby i stowarzyszenia gospodarcze, fundacje i stowarzyszenia rozwoju regionu, ośrodki transferu nauki,

³⁷³ K. Olejniczak, *Nowe teorie rozwoju regionalnego w praktyce Unii Europejskiej*, w: *Regionalizm, polityka regionalna i Fundusze Strukturalne w Unii Europejskiej*, red. A. Adamczyk, J. Borowski, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 32.

³⁷⁴ *The Dynamics of Innovative Regions. The GREMI Approach*, R. Ratti, A. Bramanti, R. Gordon, Ashgate 1997.

³⁷⁵ A. Kukliński, *Regionalne systemy innowacji w Polsce doświadczenia i perspektywy*, w: *Problematyka przestrzeni europejskiej*, red. A. Kukliński, EIRRI, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Uniwersytet Warszawski, 1997, s. 2.

ośrodki doradztwa oraz ośrodki wspierania przedsiębiorczości. Logika funkcjonowania RSI wiąże się z nowym sposobem wytwarzania wiedzy, która obecnie jest wynikiem społecznego procesu interakcji i współpracy.³⁷⁶

Regionalne systemy innowacji nabrały szczególnego znaczenia w kontekście dyskusji nad gospodarką, w której największym zasobem jest wiedza (gospodarka oparta na wiedzy). Konkurencyjność podmiotów w gospodarce zależy od zdolności do wytwarzania, przetwarzania i efektywnego wykorzystania informacji opartej na wiedzy.³⁷⁷ Grona są coraz częściej przedstawiane jako pierwszy, spontaniczny etap tworzenia się regionalnych systemów innowacji. Wykryształowanie się struktur, zinstytucjonalizowanie współpracy między aktorami regionalnymi prowadzi do powstania regionalnych systemów innowacji.

Nowe teorie w sposób bardziej wyczerpujący wyjaśniają nowe przesłanki rozwoju. Uwzględniają nowe czynniki - przede wszystkim rolę innowacji, specjalizacji i współpracy ukazują szanse regionów i rolę polityki regionalnej we wspieraniu konkurencyjności. Przedstawione teorie umożliwiają podniesienie efektywności polityki regionalnej. Zmieniają widzenie interwencji regionalnej i kładą akcent na rozwój oddolny. Podkreślają też rolę czynników endogenicznych danej lokalizacji. Działania władz mają wspomagać czynniki wewnętrzne, regionalne. Zamiast zakrojonych na szeroką skalę interwencji krajowych (najczęściej inwestycji infrastrukturalnych), proponują podejście zróżnicowane i selektywne (w zależności od regionu) oparte na tzw. miękkich, elastycznych narzędziach i zachętach prorozwojowych (wspieranie współpracy między aktorami regionalnymi, dofinansowywanie stowarzyszeń, szkoleń, platform wymiany informacji, wspólnych projektów promocyjnych, transferu technologii).

Nowe teorie stosowały podejście interdyscyplinarne wskazujące na aspekty regionalne w innych politykach sektorowych. Skuteczność wsparcia regionalnego i sukces regionalny zależały więc od harmonijnych działania w ramach różnych polityk. Takie podejście było sposobem na podniesienie efektywności przedsięwzięć publicznych. Wdrażając "gospodarkę opartą na wiedzy" uwzględniono jej silny kontekst regionalny i sięgnięto wprost po teorię regionalnych systemów innowacji czy sieci.

³⁷⁶ M. Miedziński, *Koordinacja procesów innowacji na przykładzie polskiego województwa*, w: red. A. Kukliński, *Gospodarka oparta na wiedzy. Wyzwanie dla Polski XXI wieku*, KBN, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Warszawa, 2001, s. 211.

³⁷⁷ M. Castells, *Spoleczeństwo sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 63.

* * *

Bieżąca sytuacja gospodarcza kształtowana jest przez globalizację, konkurencję i innowacje. Trwałą przewagę konkurencyjną osiągają te regiony, w których koncentrują się przedsiębiorstwa zdolne do tworzenia innowacji. Przedsiębiorstwa innowacyjne pojawiają się tam gdzie znajdują korzystne warunki rozwoju. Poprzednio uwzględniano ilościowe czynniki lokalizacji (dostępność zasobów naturalnych, siła robocza, infrastruktura transportu masowego) obecnie zwraca się uwagę na kwalifikacje, niezawodną i szybką infrastrukturę, zaplecze naukowo-badawcze, przyjazne i sprawne władze publiczne, infrastrukturę wspierania biznesu, warunki życia i urodę otoczenia. Znaczenia nabiera nie tylko kapitał ludzki (kwalifikacje i umiejętności poszczególnych ludzi i zespołów), ale też kapitał społeczny (umiejętność współdziałania, zaufanie, społeczne instytucje, organizacje i stowarzyszenia wyznaczają sieci powiązań wewnątrz danego układu terytorialnego). Rośnie rola endogenicznych czynników rozwoju regionalnego, co wynika ze wzrostu niematerialnych cech miejscowego środowiska biznesowego. Rola władz publicznych sprowadza się do przyznawania subsydiów i zwolnień podatkowych oraz grantów z tworzeniem innowacyjnego środowiska, dobrego klimatu dla przedsiębiorczości. Istotne jest pełne wykorzystanie istniejącego potencjału endogenego umożliwiające osiągnięcie przewagi konkurencyjnej w skali kraju oraz w skali międzynarodowej.

Bibliografia

- Antonowicz B., Gwiazdzińska-Goraj M., Kowalczyk B., Krzynowska K., Kurowska H., Ratkiewicz O., Szymankiewicz-Szarejko T., Samulowski W., Wysokiński A., *Ekspertyza dotycząca województwa warmińsko-mazurskiego w kontekście strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, w: *Ekspertyzy do Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, Tom II, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.
- Bikont A., *Tożsamość społeczna w świetle prac H. Tajfela i J. Tunera*, „Przegląd Psychologiczny”. 1986, nr 3.
- Boni M., *Warunki rozwoju Polski wschodniej w perspektywie 2020. Kapitał ludzki, kapitał społeczny a wyzwania rynku pracy na obszarach Polski Wschodniej*, w: *Ekspertyzy wykonane na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego*, Tom I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.
- Braczyk H. J., Cooke P., Heidenreich M., *Regional Innovation Systems. The Role of Governance in a Globalized World*, UCL Press, London 1998.
- Bucka M., *Koncepcja klastrów w funkcjonowaniu małych i średnich przedsiębiorstw*, w: *Polska w rozszerzonej Unii Europejskiej – uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, red. M. Klamut, E. Pancer-Cybulska, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Wrocław 2004.
- Budner W., *Lokalizacja przedsiębiorstw. Aspekty przestrzenno-ekonomiczne i środowiskowe*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004.
- Castells M., *Siła tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Castells M., *Społeczność sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Castells M., *The Rise of The Network Society*, Blackwell, Oxford 1996.
- Czarny E., *Mikroekonomia*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.
- Domański B., *Czynniki społeczne w lokalnym rozwoju gospodarczym we współczesnej Polsce*, w: *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*, Katedra Geografii Ekonomicznej, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2001.
- Final Report of the Expert Group Clusters and Networks*, European Commission DG-Enterprise, Brussels 2003.
- Gorzela G., *Strategiczne kierunki rozwoju Polski Wschodniej*, w: *Ekspertyzy wykonane na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego*, Tom I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.
- Grosse T., *Innowacyjna gospodarka na peryferiach*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007.

- Ekspertyzy wykonane na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego*, Tom I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.
- Hryniewicz T., *Endo- i egzogenne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2(2) 2000.
- Kotras M., *Rola kapitału społecznego w procesie budowania społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Tożsamość kulturowa i polityczna Europy wobec wyzwań cywilizacyjnych*, red. D. Walczak-Duraj, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.
- Krugman P., *Geography and Trade*, MIT Press, Cambridge 1991.
- Kukliński A., *Regionalne systemy innowacji w Polsce doświadczenia i perspektywy*, w: *Problematyka przestrzeni europejskiej*, red. A. Kukliński, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Uniwersytet Warszawski, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Warszawa 1997.
- Lundvall B. A., *National Systems of Innovation*, London 1992. Lundvall B. A., Johnson B., *The Learning Economy*. "Journal of Industry Studies", nr 1, 1994.
- Lundvall B. A., Johnson B., *The Learning Economy*, "Journal of Industry Studies", 1994 nr 1. Markowski T., *Funkcje metropolitalne pięciu stolic województw wschodnich*, w: *Ekspertyzy wykonane na zamówienie Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego*, Tom I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.
- Miedziński M., *Koordinacja procesów innowacji na przykładzie polskiego województwa*, w: red. A. Kukliński, *Gospodarka oparta na wiedzy. Wyzwanie dla Polski XXI wieku*, KBN, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Warszawa, 2001.
- Myrdal G., *Economic theory of under-development regions*, Duckworth, London 1957.
- Nieżurawski L., *Wpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych na rozwój regionu*, w: *Przedsiębiorczość i innowacyjność jako czynniki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Uniwersytet M. Kopernika w Toruniu, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2002.
- Nowakowska A., *Zróżnicowanie potencjału gospodarczego i innowacyjności regionów w Polsce*, w: *Przedsiębiorczość i innowacyjność jako czynniki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Uniwersytet M. Kopernika w Toruniu, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2002.
- Olechnicka A., *Regiony peryferyjne w gospodarce informacyjnej*, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych UW, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.

- Olejniczak K., *Apetyt na grona? Koncepcja gron oraz koncepcje bliskoznaczne w teorii i praktyce rozwoju regionalnego*, "Studia Regionalne i Lokalne", nr 2(12) 2003.
- Olejniczak K., *Nowe teorie rozwoju regionalnego w praktyce Unii Europejskiej*, w: *Regionalizm, polityka regionalna i Fundusze Strukturalne w Unii Europejskiej*, red. A. Adamczyk, J. Borowski, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Passela E., *Metodologia analizy klastrów*, red. M. Klamut, E. Pancer-Cybulska, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. O. Langego we Wrocławiu, Wrocław 2004.
- Perroux F., *Les espaces Economiques*, Economie Appliquee, Archives de l'Institut de Science Économique Appliquée, Paris 1950.
- Pietrzyk, *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, PWE, Warszawa 2002.
- Piore M. J., Sabel Ch. F., *The Second Industrial Divid.*, Possibilities for Prosperity, New York 1987.
- Porter M. E., *Porter o konkurencji*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001.
- Porter M. E., *Regions and the New Economics of Competition w: Global City-Regions. Trends. Theory. Policy*, A. J. Scott, Oxford 2001.
- Porter M.E., *The Competitive Advantage of Nations*, Macmillan, New York 1990.
- Putnam R., *Samotna gra w kręgle*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008. Pyszkowski A., *Polityka regionalna – balast czy czynnik rozwoju?*, Studia Regionalne i Lokalne, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2000.
- Regional Clusters in Europe*, "Observatory of European SME", 2002, nr 3.
- Rozwój i konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*, red. A. Nehring, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2007.
- Stefański M., *Wykorzystanie internetu do prowadzenia biznesu (na przykładzie wybranych przedsiębiorstw Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej)*, w: *Przedsiębiorczość i innowacyjność jako czynniki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Uniwersytet M. Kopernika w Toruniu, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2002.
- Szultka S., *Klasy. Innowacyjne wyzwania dla Polski*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2004.
- The Dynamics of Innovative Regions. The GREMI Approach*, R. Ratti, A. Btamanti, R. Gordon, Ashgate 1997.

- Wilkin J., *Peryferyjność i marginalizacja w świetle badań rozwoju (nowa geografia ekonomiczna, teoria wzrostu endogennego, instytucjonalizm)*, w: *Regiony peryferyjne w świetle polityki strukturalnej Unii Europejskiej*, red. A. Bartłomiuk, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003.
- Yuill D., Bachtler J., Wislade F., *European Regional Incentives 1996-1997*, London 1996.
- Zadencki J., *Tożsamość partykularna, tożsamość globalna, polityka*. w: *Globalizacja i my. Tożsamość lokalna wobec trendów globalnych*, red. R. Piekrski, M. Graban, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2003.

Streszczenie

Tradycyjne ujęcie rozwoju łączyło się z gospodarką wolnokonkurencyjną, mobilnością czynników produkcji, maksymalizacją zysku oraz racjonalnością podmiotów gospodarczych. W wyniku krytyki tego podejścia sformułowano nowoczesne koncepcje rozwoju związane z produkcją zindywidualizowaną, konkurencją kosztową oraz wiedzą jako jednym z głównych zasobów przedsiębiorstwa. Podkreślono m.in. znaczenie przestrzeni jako źródła przewag lokalizacyjnych, specyficznych cech stanowiących o możliwościach rozwoju endogenicznego. Powstały koncepcje opisujące korzyści wynikające z funkcjonowania firm wewnątrz gron. Określono warunki jakie powinna spełniać dana lokalizacja aby można mówić o możliwościach pojawienia się zależności sprzyjających wzajemnemu powiązaniu firm i powstaniu grona. Rozwój regionu może wynikać w znacznej części z czynników egzogenicznych, takie rozwiązanie przyjęto w Irlandii lub z czynników endogenicznych i ten model możemy prześledzić obserwując poczynania władz w Finlandii. Inne ujęcie rozwoju może wynikać z analizy czynników rozwoju. Do czynników tradycyjnych takich jak kapitał, praca i ziemia dołącza się obecnie kapitał przedsiębiorczości. Łączy się on z aktywnością, innowacyjnością, uwarunkowaniami przestrzennymi i instytucjami sprzyjającymi lokalnemu rozwojowi. Istotną rolę przypisuje się również kapitałowi ludzkiemu, czy szerzej kapitałowi społecznemu łączącemu się z sieciami związków społecznych, wartościami kulturowymi czy normami społecznymi. W odniesieniu do obecnego rozwoju regionalnego używa się określenia polityka trzeciej generacji podkreślając znaczenie czynników miękkich w rozwoju.

Słowa kluczowe: polityka regionalna, społeczne czynniki rozwoju, koncepcje, teorie i modele rozwoju

Development: Focal Point Regional Policy

Abstract

Traditional concept of development was connected with free-competition economy, factors of production mobility and rationality of economic entities. The criticism of such a way of thinking has resulted in formulating modern development concepts linked to production customisation, cost competition and knowledge, being one of major corporate resources. Much importance has been attached to, among others, significance of space a source of location advantage and specific features determining possibilities of endogenous growth. There have emerged concepts describing benefits of operations of companies within clusters. Requirements to be met by a set location have been determined so as to enable interdependence between mutual link of companies and the creation of their cluster. The regional development might be mostly caused by egzogenous factors – the idea approve by Ireland or by endogenous ones – the model followed by Finnish authorities. However, a different approach to development might result from the analysis of development factors – traditional ones like capital, labour and land are now accompanied by entrepreneurship capital. It is combined with activity, innovation, spatial conditions and organizations supporting local development. Human resources capital is also of significance, wider understood as social capital connected with networks of social relations, cultural values or social standards. Referring to the current regional development, the wording of third generation policy is used thus underlining the significance of soft factors in development.

Key words: regional policy, social factors of development, concepts, theories and models of development